Mag. Marinka Grobler, logoped
Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše
Ljubljana

Govorni razvoj, razvojne težave in govorne motnje

UDK 612.789:616.89-008.434-053.5

IZVLEČEK – *Prvi del obravnava stopenjski razvoj izreke glasov, v drugem delu pa so opisane govorne motnje in razvojne težave. Govorne motnje so lahko organsko ali funkcionalno pogojene. V predšolskem obdobju se pogosteje pojavlja bebljanje, jecljanje in brbotanje, manjkrat pa zakasneli govorni razvoj in nosljanje. Dodane so tudi smernice za iskanje strokovne pomoči pri logopedu in foniatru.*

SPEECH DEVELOPMENT, DEVELOPMENTAL LANGUAGE DISORDERS AND SPEECH DEFECTS. ABSTRACT – *In the first part of the paper the development of sound articulation is dealt with, while in the second part various disorders of speech and developmental difficulties are presented. Speech defects may be physical or functional in nature. Some most frequent defects in the pre-school period are dyslalia, stammering and tachyphemia, whilst delayed speech and rhinolalia are encountered less often. Treatment is within the sphere of the speech therapist and otologist.*

Govor otroku ni dan od rojstva. Otrok se ga mora šele naučiti. Razvoj govora pa je odvisen od celotnega zorenja otroka in tudi okolja, v katerem živi. Čeprav je govor nekaj, česar se mora otrok naučiti, to še ne pomeni, da ga moramo govorjenja posebej učiti. Otrok se nauči govoriti že s tem, da govor uporablja, vendar morajo biti za nemoten razvoj govora izpolnjeni določeni pogoji.

Govorno izražanje je zapleten psihofiziološki proces, ki ga vodi in nadzira osrednje živčevje. Na razvoj govora torej vplivajo tako biološki kot psihološki in socialni dejavniki. Za pravilen govorni razvoj je potrebno: ustrezno razvito in zrelo osrednje živčevje, pravilno razviti čuti (zlasti sluh), pravilno razviti govorni organi, dovolj razvite umske sposobnosti in ustrezen vpliv okolja v prvih letih življenja. Če je otrok zdrav in vpliv okolja ustrezen, poteka govorni razvoj v določenih fazah, ki imajo svoje značilnosti.

Novorojenček ob rojstvu zakriči. S tem vzpodbudi svoja dihala in tudi prvič uporabi glasilke. Dojenček že v svojih prvih tednih z jokom in kričanjem opozarja nase. Matere kmalu opazijo, da obstajajo različni načini joka in kričanja in se postopoma naučijo razlikovati, kaj kakšen način pomeni in kakšna potreba otroka se skriva za tem. Otrok se že v prvem obdobju kričanja sporazumeva z materjo. Če se mati ustrezno odziva na otrokove potrebe, izražene z določenim jokom ali krikom, se bo v otroku začelo razvijati spoznanje, da lahko vpliva na svojo okolico. Otrok je v tem obdobju občutljiv tudi na zunanje zvočne dražljaje, začenja dojemati, od kod prihajajo zvočni dražljaji, odziva se tudi na ton materinega glasu. Tako ga umirjen in ljubkujoč glas umiri, medtem ko ga premočan, napet in jezen glas še bolj vznemiri.

Kmalu začne dojenček osvajati glasove materinega jezika; pravimo, da začne **brbljati.** Brbljanje ima sprva refleksno delovanje; je igra govornih organov. Prav tako kot dela dojenček, kadar je sit in zadovoljen, naključne gibe z rokami in

nogami, jih naključno dela tudi z govornimi organi. Čedalje bolj slišimo, da so glasovi, ki so izraz dojenčkove igre z govornimi organi, podobni glasovom materinega jezika. Otrokov sluh in slušna percepcija za govor se čedalje bolj razvijata in kmalu opazimo v otrokovem brbljanju že samoglasnike (a, e, i, o, u) ter nekatere soglasnike (p, b, m, t, d, k, g).

Ko dojenček začne povezovati posamezne glasove v zloge, pravimo, da je prišel v obdobje **čebljanja.** Otrok se zabava, ko izgovarja razne zloge (ma, ta, ba, ma-ma). S tem izraža tudi željo po ritmičnosti in ponavljanju. Oboje mu povzroča užitek. Otrok se z izgovarjanjem zlogov in gibanjem igra, dokler ga kaj drugega ne zmoti. Zaradi večkratnega ponavljanja nastajajo trdnejše zveze med motoričnimi in slušnimi središči v možganski skorji. Otroku je treba v tem obdobju omogočiti, da kar največ čeblja, pa tudi ponavljati z njim. Tako postopoma razvijamo pri njem sodelovanje med lastnim glasovnim izražanjem in tistim, ki ga je slišal. Otrok začne posnemati govor svoje okolice, uči se povezovati slušne vtise pri govoru s svojim ali tujim izgovorom. To mu omogoča, da lahko posnema glasove, zloge in skupine zlogov, ki jih ima priložnost slišati v svojem okolju. Otrok posluša govor okolja in ga skuša posnemati. Glasovi govora še niso kakovostni. Nekako istočasno se s posnemanjem govora okolja hitro razvija slušno dojemanje in zato se zboljšuje razumevanje govora. Razumevanje govora pa je veliko bolj razvito kot dojenčkova sposobnost za izreko.

Otrok spregovori prvo besedo okrog svojega prvega leta. Vendar so v tem pogledu med otroki velike razlike. O prvi besedi govorimo tedaj, ko je očitna zveza med izgovorjeno besedo in predmetom, osebo ali okoliščino. Beseda »mama« lahko pomeni: lačen sem, vzemi me, pridi sem in podobno. Torej prve besede pomenijo tudi stavke, s katerimi otrok izraža svoje želje in potrebe. Prve besede so samostalniki; otrokova poglavitna dejavnost pa imenovanje predmetov.

Že malo pred pojavom prve besede lahko opazujemo govorni razvoj z dveh vidikov: z ene strani mora otrok osvojiti vse glasove materinega jezika (torej opazujemo izreko glasov govora), z druge strani pa se otrokov govor razvija vsebinsko.

Istočasno torej potekata razvoj izreke glasov materinega jezika in razvoj vsebinske plati govora. Obe modaliteti govora bomo posamezno opisali.

Razvoj izreke glasov

Osvajanje sistema glasov materinega jezika je temelj, na katerem počiva obvladovanje jezika. Že v fazi brbljanja se pojavlja širok razpon različnih glasov, po katerem so si podobni vsi dojenčki, ne glede na to, v katerem jezikovnem prostoru živijo. Postopoma, predvsem zato, ker se sluh in poslušanje zboljšujeta, dojenček vadi in avtomatizira gibe govoril, zboljšuje se slušna slika glasov, izreka glasov otroka se postopoma približuje izreki odraslih. Za posamezne glasove bodo potrebovali manj časa, da jih obvladajo, za težje pa tudi nekoliko let.

Razvoj izreke glasov poteka v stopnjah. Med otroki so tukaj velike razlike. Odstopanja od normale so velika. Nekateri otroci že s tremi leti izgovarjajo vse glasove našega jezika, nekateri pa jih obvladajo šele pri sedmih letih. Nedvomno je, da se glasovi, ki še niso avtomatizirani do šestega (sedmega) leta, začnejo utrjevati kot nepravilni in kažejo na težave pri govoru.

Potek izreke glasov pri otrocih ni slučajen. Najprej otrok obvlada soglasnike (ki v začetku niso tako stabilni kot pri odraslih) in nekatere samoglasnike. Razvojni proces za glasove **p, b, m, n, j** ter za **t, d, k, g, v** je končan še pred drugim letom. Po drugem letu se začnejo razvijati **f, h, l, c, z, s** in proti koncu tretjega leta se začnejo razvijati **r, č, ž, š**. Do četrtega (petega) leta naj bi bil razvoj izreke glasov končan. Naravno je, da je med otroki veliko izjem. Pri treh (štirih) letih je artikulacija glasov **r, č, ž, š** še nestabilna, nepopolna in pri večini otrok predvsem nezadostno utrjena. Pri petih letih naj bi se razvoj izreke glasov končal, čeprav je razvidno, da sičniki in šumniki **č, z, š** delajo mnogim otrokom težave predvsem v soglasniških skupinah. Zgoraj opisani razvoj izreke glasov temelji na raziskavah srbohrvatskega jezikovnega področja. Ker pa je samo razvoj glasov odvisen od okolja, v katerem otrok živi, ne moremo posplošiti povprečnega razvoja vrstnega reda pri posameznem otroku. Zanimive so ugotovitve dr. Vladisavljevićeve, ki je raziskovala stanje glasov v starosti od dveh do treh let.

Grafikon 1: **Vrstni red razvoja glasov**

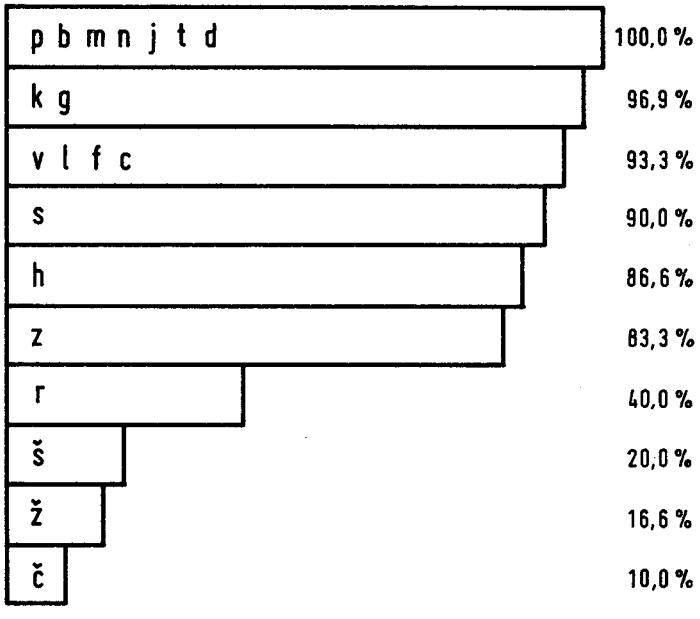

Na grafikonu je izvzeto pet glasov srbohrvatskega jezika. To naj bi bil tudi vrstni red razvoja glasov.

Ko otrok uporabi prvo besedo, preide v **lingvistično fazo obvladovanja govora.** Navadno so otrokove prve besede samostalniki, toda istočasno ali kmalu zatem se pojavijo tudi glagoli. Proti koncu drugega leta otrok začenja postopoma dojemati, da ima vsaka beseda natančno določen pomen. Besedni zaklad se hitro bogati. Otrok je radoveden, vse otipava, ogleduje, sprašuje, zanima se za imena predmetov, ljudi in živali v neposredni okolici. Na prehodu v tretje leto začne otrok čedalje bolj uporabljati pridevnike, prislove in predloge. Okoli tretjega leta upora-

blja dokončno vse besedne vrste. Pojavljajo se že sklanjatve in uporaba časov. Otrokovi prvi stavki so kratki in vsebujejo le ključne besede. Proti koncu tretjega leta otrok obvlada dokončno tudi vse glasove materinega jezika. Izgovorjava glasov seveda še ni ustaljena in avtomatizirana. Večina otrok ima še težave s sičniki in šumniki in glasom r. Nekako okoli tretjega leta je torej otrok obvladal glasove materinega jezika in osvojil gramatične strukture. Otrok je osvojil govor, ki se dalje razvija predvsem vsebinsko. Besedišče naraste na nekaj tisoč besed, stavek se podaljšuje za približno eno besedo na leto, in sicer od manj kot dveh besed pri dveh letih do nekaj več kot pet besed pri petih letih. V predšolskem obdobju sta razvoj mišljenja in govora tesno povezana. Bolj ko se poglablja razumevanje jezika, bolj otrok prehaja od situacijskega govora h kontekstnemu.

V razvoju govora so že od začetka velike individualne razlike med otroki – glede na čas, ko otrok spregovori, in tudi glede na hitrost razvoja. Še večje razlike pa so v obsegu besednega zaklada in tudi v kvaliteti govornega izražanja (izražanje je bolj ali manj izvirno). Če izvzamemo biološke in psihološke dejavnike, ki vplivajo na razvoj govora, lahko ugotovimo, da najbolj pogosta diferenciacija v govoru obstaja glede na vpliv okolja, v katerem otrok živi, ter glede na spol. Avtorji so že zgodaj ugotovili pomembne razlike glede na to, ali so otroci iz bolj ali manj urejenega okolja. Otroci iz neugodnih življenjskih okolij so pokazali zaostajanje v govornem razvoju in so bili tudi slabši v posameznih značilnostih govora. Nadalje avtorji ugotavljajo hitrejši razvoj govora pri deklicah kot dečkih. Povprečno inteligentne deklice spregovorijo prej kot povprečno inteligentni dečki, več govornih napak je pri dečkih kot pri deklicah. Na razvoj govora vpliva tudi pozicija bratov in sester. Otroci edinci prednačijo.

Govorne motnje in razvojne težave

Pri govornem razvoju pogosto nastopijo težave. O govorni motnji govorimo tedaj, ko govor otroka toliko odstopa od drugih, da privlači pozornost poslušalca sam način govorjenja, ne pa vsebina. Govorne motnje so lahko organsko ali funkcionalno pogojene. O organskih motnjah govorimo tedaj, ko motnjo povzroča kakšna organska poškodba, bolezen ali pomanjkljivost govornega mehanizma. V drugih primerih gre za funkcionalno pogojene motnje. V predšolskem obdobju so pogostejše naslednje govorne motnje: **bebljanje, jecljanje in brbotanje,** manj pogoste pa so **zakasneli govorni razvoj in nosljanje.**

Bebljanje (dislalija)

Bebljanje ali dislalija je motnja, ki se nanaša izključno na nezmožnosti ali nepravilnosti v izreki posameznih glasov. Javlja se v obliki nezmožnosti izreke posameznega glasu, v zamenjavi neobstoječega glasu s tistim, ki obstaja ali pa v izgovorjavi glasu, čigar kvaliteta ne zadostuje. Bebljanje je najbolj pogosta motnja govora in se pojavlja v 10 do 20% primerov.

Bebljanje kot motnjo je treba razlikovati od tistega, ki je razvojno značilna faza v govornem razvoju. Otrok ob koncu prvega leta, ko začenja govoriti, veliko beblja; nepravilno izgovarja glasove, težje izgovorljive zamenjuje z lažjimi (**r** izgovarja kot **l** ali **j**) ali pa jih pri izgovoru izpušča. Vzrok tega prvega bebljanja je nezrelo delovanje živčnega sistema in govornih organov. Otrok si še ne zmore

ustvarjati jasne slike in motorne predstave glasov. Ta naravni in navadni pojav imenujemo **razvojno bebljanje** in izraz bebljanja je običajno povezan z razvojno težavo v izreki glasov, torej z izreko dve- do triletnega otroka. Med dozorevanjem otroka se postopoma izgublja. Če pa se nadaljuje, posebno po četrtem letu, gre za motnjo, ki jo običajno imenujemo **dislalija** ali **motnja v izreki glasov.** Motnjo je mogoče identificirati tudi že v obdobju razvoja izreke glasov, vendar le, če poznamo zakonitosti pojava in ustalitve (stabilizacije) posameznih glasov. Pri treh letih bomo tolerirali otrokove težave z glasom **r** ali **c, z, s, č, ž, š** in jih obravnavali še kot razvojno težavo, medtem ko so težave z glasom **k, g** že motnja. Seveda je za to razlikovanje, ali gre za motnjo ali razvojno težavo posameznih glasov, potrebno precej logopedskih izkušenj in znanja s področja fonetike. Vsekakor se je priporočljivo pogovoriti s strokovnjakom.

Glasovi so več ali manj ustaljeni, kar pomeni, da se nekateri javljajo bolj pogosto moteni, drugi pa manj. V našem glasovnem sistemu obstaja osem kritičnih glasov, ki so najbolj pogosto moteni. To so **c, z, s, č, š,ž, r** in **l**. Če je otrok mlajši, jih v besedah izpušča ali zamenja s podobnimi glasovi, starejši otroci pa omenjene glasove izgovarjajo mehko ali bolj napeto. Največ težav otrokom dela glas **r** ter **sičniki** in **šumniki.** Vsi omenjeni glasovi so za otroke zelo zahtevni, saj vključujejo zelo razvite sposobnosti slušnega sprejemanja (percepcije) in razločevanja (diskriminacije) z ene strani ter zelo natančen način gibov jezika in drugih govoril. Zaradi slušne podobnosti je sičnike in šumnike težko razlikovati, terjajo pa tudi izrazito spretnost koordinacije jezika. Otrok izreko glasov prilagodi svojim zmožnostim in tako pride do nepravilne uporabe omenjenih glasov. To lahko označimo kot funkcionalen vzrok dislalije.

Dislalije pa so lahko tudi rezultat neugodnega vpliva okolja. Otrok se uči govorjenja s poslušanjem in posnemanjem govora iz svojega okolja. Otrok nenehno poskuša posnemati govorico odraslih, ki mu je v prvih letih učenja model. In če ta govor ni primeren, lahko pride do motnje. Otrokova prva izreka je popolna, toda včasih prav ljubka in nekateri starši jo posnemajo, ko se obračajo k otroku. Tako samo utrjujejo navade napačne izreke. Nekateri starši imajo tudi sami težave z izreko glasov (pogrkujejo ali sesljajo, šušljajo). Obstaja velika verjetnost, da bo otrok imel podobne težave.

Seveda pa so tudi otroci, pri katerih obstaja objektiven razlog (bolezen, anatomski in nevrološki problemi in podobno), zaradi katerega pride do motenj v izreki glasov ne glede na to, da je bil vpliv okolja ugoden. Če je pri štirih letih otrokova izreka glasov pomanjkljiva, je vsekakor potreben posvet z logopedom, ki bo na podlagi anamneze in pregleda izdelal preventivni ali korektivni načrt dela.

Jecljanje (hesitacija)

Pri tej motnji sta nepravilna ritem in tempo (hitrost) govorjenja. Vzroki jecljanja so številni in vsi še niso pojasnjeni. Eden izmed glavnih vzrokov pa je prirojeno ali pridobljeno nagnjenje za jecljanje ali pa tudi neprimeren vpliv okolja, ki je v tesni zvezi s preveliko otrokovo občutljivostjo, plašnostjo in splošnim reagiranjem.

Pri otroku, ki jeclja, se pred govorjenjem ali pri govorjenju govorni organi nenadno skrčijo.

Foto: Jelka Simončič

Neskladje med dihanjem in govorjenjem pa je pogojeno s socialnimi situacijami, saj otrok navadno ne jeclja, ko je sam ali jeclja manj, ko govori z bližnimi domačimi. Pri govorjenju poskuša otrok, ki jeclja, premagati zastoj. Želi si, da bi nekaj povedal, zato se nenehno trudi, da bi premagal krče. Pri tem mu večkrat poide sapa. Zato je govorjenje pretrgano, zatikajoče, spremlja ga še močno razburjenje in strah pred samim govorjenjem. Jecljanje je bodisi bolj bodisi manj močno. Če je manj izrazito, zastoji niso pogostni in prav tako tudi krči niso premočni. Otrok, ki močno jeclja, komajda izgovori, kar želi povedati. Raje molči in se izogiba govorjenju. Navadno govorjenje otroka, ki jeclja, spremljajo tudi nehoteno spakovanje (grimase), mežikanje in podobni gibi, ki niso v neposredni zvezi z govorom. Otrok tako skuša premagati težave, ki mu jih povzroča govorjenje. Opisana govorna slika se v taki obliki redkokdaj pojavi v predšolskem obdobju. Pojavi se nekje v šolskem obdobju in je končna faza v razvoju jecljanja. Odpravljanje jecljanja je dolgotrajno in več ali manj uspešno.

Težave z ritmom in tempom govorjenja se pojavijo že zelo zgodaj med govornim razvojem, in sicer med drugim in petim letom, v obdobju, ko še ni usklajenosti med mislijo in njenim govornim ekvivalentom. Govorni mehanizem še ni tako razvit, da bi lahko spremljal včasih zelo buren miselni razvoj. Zato pri otrocih nastopijo težave v govoru.

Razvoj med drugim in petim letom je hiter in razburkan. Otrokovo okolje se širi in govor se razvija tudi vsebinsko. Otrok bi hotel povedati kaj več, kot pa

zmore njegov govorni mehanizem. Zato se mu besede zatikajo, na začetku govora ponavlja glasove, zloge, včasih tudi besede. Nekateri otroci premagujejo težave tako, da samoglasnike v besedah izgovarjajo pojoče. Otrokov govor je podoben jecljanju. Takšno »jecljanje« imenujemo razvojno ali fiziološko, ki je navadno značilno za večino otrok v določenem razvojnem obdobju, žal pa pomeni za določeno število otrok tudi prvo fazo v oblikovanju ene od najtežjih govornih motenj – jecljanja.

Pri tej govorni motnji je še posebej pomemben odnos odraslih do takšnega načina govorjenja. Vsekakor je zatikajoč govor potrebno sprejeti in ne zahtevati od otroka, da še enkrat lepo reče, saj se navadno ne dá ali je karkoli narobe. Prevelike zahteve in nenehno popravljanje otrokove izgovorjave niso priporočljive. Če od otroka venomer zahtevamo, da mora med govorjenjem paziti, kako govori, se bo njegova pozornost čez mero osredotočila na način govorjenja. Zaradi tega se bodo težave čedalje bolj stopnjevale, utrjevali se bodo napačni pogojni govorni refleksi in kaj kmalu se lahko zgodi, da se otrok navadi na zatikajoče govorjenje. Otrok bo rad govoril, se izražal in razvijal svoj govor, če bo dovolj samozavesten. K temu pa lahko pripomorejo njegovi starši, tako da ga poslušajo, upoštevajo, ga sprašujejo za mnenje in pritegujejo v govor odraslih.

Brbotanje (tahifemija)

Brbotanje je govorna motnja, pri kateri sta tako kot pri jecljanju motena ritem in tempo govorjenja. Govor otroka, ki brbota, je hiter, njegove misli tečejo hitreje kot govor, tako da druga misel dohiteva in preseka prvo, še preden jo otrok zmore do konca izgovoriti. Posledica te miselne neurejenosti je, da je govor le delno razumljiv ali celo popolnoma nerazumljiv zaradi nepopolne izreke glasov, ponavljanja zlogov in besed, zavlačevanja samoglasnikov, »požiranja« glasov, zlogov, besed. Vse to brbotavca ne odvrača, da ne bi kar naprej govoril. Ni kritičen do svojega načina govorjenja in se navadno svoje govorne motnje ne zaveda. Površnost in zaletavost pa se kažeta ne le v govoru brbotavca, marveč tudi na drugih področjih. V osnovi motnje je kratkotrajen razpon pozornosti. Govora se uči s poslušanjem in zaradi tega je potrebno biti pozoren na vsebino in obliko govora. Otrok, ki nikoli ni bil dovolj pozoren na način govorjenja okolja (na slušne dražljaje), se bo govora naučil površno. Pojavlja se pri disharmoničnih otrocih. Navadno imajo otroci, ki brbotajo, tudi težave pri branju in pisanju.

Pomoč otrokom z motnjami v govoru

Po petem letu starosti otroka naj bi bili starši, vzgojitelji in drugi, ki prihajajo v stik z otrokom, pozorni na odstopanja v govornem izražanju. Če govor otroka toliko odstopa od drugih, da priteguje pozornost poslušalca bolj način izražanja kot pa vsebina, je potrebno poiskati ustrezno strokovno pomoč. Čakati, da bodo težave v tej starosti minile same od sebe, ni priporočljivo.

Najbolj ustrezno strokovno pomoč otrokom s težavami in motnjami v govoru daje **logoped**. Pot do njega je v večjih krajih praviloma zelo enostavna, saj obstaja več ustanov, v katerih dela. Zaplete se navadno le v manjših krajih. Tu je najbolje, da se starši obrnejo na zdravnika v otroških ambulantah, ki je najbolj povezan s strokovnimi ustanovami, v katere napoti ne le otroka z govornimi motnjami,

ampak tudi z drugimi težavami. Pri tem je zlasti za logopedsko obravnavo pomembno tudi to, da je kraj, kjer bo ta potekala čim bližji otrokovemu bivališču, saj vemo, da ta vrsta obravnave zahteva bolj pogoste stike.

Praviloma je logoped član tima mentalnohigienskih posvetovalnic v zdravstvenih domovih, lahko je zaposlen tudi v šoli, je sodelavec vzgojnovarstvenih organizacij, dela v specializiranih centrih za slušno in govorno prizadete, v vzgojnih posvetovalnicah, v Ljubljani pa v Svetovalnem centru za otroke, mladostnike in starše. Otrokom z najtežjimi oblikami govornih motenj pa daje najbolj ustrezno strokovno pomoč klinika za foniatrijo.

Literatura:

1. Omerza Z. Govorne napake. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.
2. Omerza Z. Razvoj govora predšolskih otrok. Otrok in družina 1975: št. 7, 8, 9, 10; 1976: št. 12.
3. Anon. Razvoj govora kod deteta. Izabrani radovi. Beograd, 1981.
4. Vladisavljević S. Poremećaji izgovora. Beograd, 1981.

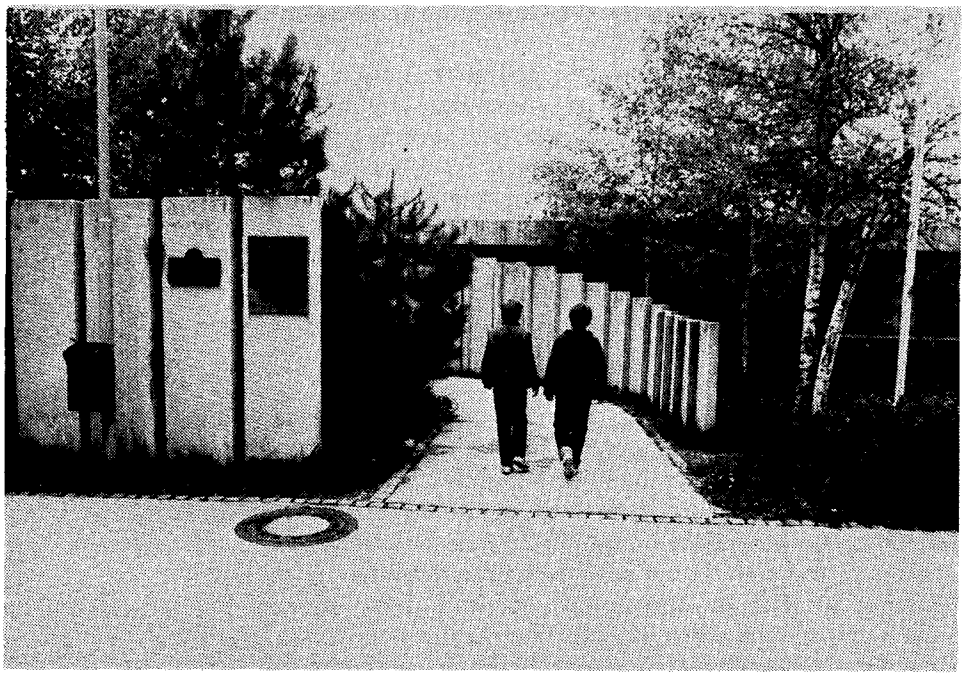

Svetovalni center pomaga otrokom in mladostnikom pri reševanju psihosocialnih, razvojnih, učnih in drugih težav ter svetuje staršem, učiteljem in vzgojiteljem pri zahtevnejših vzgojnih vprašanjih. Tako prispeva k izboljšanju psihosocialne kakovosti življenja. Foto: Jelka Simončič